

IZBJEGLIČKE STUDIJE I MIGRANTSKI TRANSNACIONALIZAM: OD IGNORIRANJA DO NOVIH MOGUĆNOSTI

Simona Kuti*

UDK: 314.7

325.5

Pregledni rad

Primljeno: 30. VII. 2014.

Prihvaćeno: 8. XII. 2014.

SAŽETAK

Iako su područja izbjegličkih studija i migrantskog transnacionalizma u fazi ekspanzije i značajnog istraživačkog interesa, u mnoštvu radova o migrantskom transnacionalizmu ili o različitim aspektima izbjeglištva gotovo da i nema istraživanja transnacionalnih veza i aktivnosti izbjeglica. Malobrojna postojeća istraživanja upućuju na rasprostranjenost i relevantnost različitih transnacionalnih aktivnosti među izbjeglicama i opovrgavaju implicitnu pretpostavku da izbjeglice ne mogu biti transnacionalni akteri. Stoga je cilj ovoga rada razmotriti postojeća istraživanja, koja, iako rijetka, ukazuju na potencijalne analitičke i konceptualne prednosti kombiniranja dva područja istraživanja. Prvi dio rada predstavlja kratki pregled izbjegličkih studija, uključujući primjere kategorizacija i tipologija izbjeglica ili prisilnih migranata te kritike tog područja istraživanja. Drugi dio rada razmatra transnacionalnu perspektivu u migracijskim studijama, tj. razvoj, različita značenja i pristupe migrantskom transnacionalizmu. Treći dio predstavlja pregled istraživanja transnacionalnih aktivnosti pripadnika izbjegličkih skupina s fokusom na dva kontekstualno različita primjera istraživanja. U zaključnom se dijelu identificiraju potencijalne prednosti i opasnosti kombiniranja dva istraživačka područja, uključujući doprinose istraživanja izbjegličkih skupina studijama migrantskog transnacionalizma i moguće doprinose istraživanja izbjeglica iz transnacionalne perspektive izbjegličkim studijama.

Ključne riječi: izbjegličke studije, transnacionalizam, izbjeglice, migracijske studije, transnacionalne aktivnosti.

UVOD

Izbjegličke studije kao interdisciplinarno područje istraživanja prinudnih migracija i njihovih društvenih posljedica razvijaju se posljednjih šezdeset ili više godina (Black 2001; Chimni 2009), a broj znanstvenih radova i monografija koje se bave različitim aspektima izbjeglištva i prisilnih migracija se ne smanjuje, kao uostalom

* Dr. sc. Simona Kuti (simona.kuti@imin.hr) znanstvena je suradnica na Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu.

ni broj izbjeglica i raseljenih osoba. Naime, prema podacima UNHCR-a (*Global Trends Report 2013*), 2013. je prvi put nakon Drugog svjetskog rata ukupan broj izbjeglica, tražitelja azila i prognanih osoba u svijetu premašio 50 milijuna. S druge strane, posljednjih dvadesetak godina transnacionalna perspektiva polako ali sigurno zauzima sve istaknutije mjesto u migracijskim studijama. Iako je i dalje daleko od jedinstvenog pristupa, a pitanje je hoće li to ikada postati, sve više autora uključuje pojedine segmente „transnacionalizma“ u istraživanja migracijskih i postmigracijskih fenomena i procesa.

S obzirom na popularnost transnacionalne perspektive u migracijskim studijama, kao i sve češće naglašavanje artificialnosti dihotomija, npr., prinudne i neprinudne migracije, dobrovoljne i nedobrovoljne, političke i ekonomske migracije, izbjeglice i neizbjeglice itd. (npr. Al-Ali et al. 2001a; Hein 1993; Mesić 1995; Mežnarić 2003; Richmond 1993), ne bi bilo neopravdano očekivati transnacionalizam i srodne koncepte i u studijama koje istražuju vrste i oblike izbjegličkih tokova i izbjeglica kao značajnih društvenih posljedica oružanih sukoba. Unatoč tome, radovi koji analitički kombiniraju različite aspekte izbjegličkih iskustava s transnacionalnom perspektivom relativno su rijetki i ograničeni su na nekoliko istraživačkih projekata (i nekolicinu autora i autorica). Primjerice, pretraga arhive *Journal of Refugee Studies*, vodećeg časopisa u području izbjegličkih studija, koji se obično smatra jednom od ključnih točaka u razvoju novog akademskog područja (usp. Black 2001), u okviru EBSCOhost *SocINDEX* baze podataka od 1996. do 2014. s ključnim riječima *transnationalism* i *transnational*, rezultirala je sa svega 6, odnosno 16 članaka, uključujući i prikaze relevantnih znanstvenih monografija. Malobrojnost radova o transnacionalizmu izbjegličkih skupina iznenađuje i s obzirom na nalaze pionirskih istraživanja (npr. Al-Ali et al. 2001a) koja upozoravaju na rasprostranjenost i relevantnost različitih transnacionalnih aktivnosti među izbjeglicama i neopravdanost isključivanja izbjegličkih skupina iz transnacionalnih studija.

Cilj je ovoga rada razmotriti istraživanja koja, iako malobrojna, ukazuju na analitičke i konceptualne prednosti kombiniranja dva područja istraživanja. Prvi dio rada predstavlja kratki pregled izbjegličkih studija, uključujući primjere kategorizacija i tipologija izbjeglica ili prisilnih migranata, kao i kritike tog područja istraživanja. U drugom dijelu se razmatra transnacionalna perspektiva u migracijskim studijama, tj. razvoj, različita značenja i pristupi migrantskom transnacionalizmu. Dio koji slijedi predstavlja pregled istraživanja transnacionalnih aktivnosti izbjegličkih skupina s fokusom na dva kontekstualno različita primjera istraživanja. U zaključnom se dijelu identificiraju potencijalne prednosti i opasnosti kombiniranja ova dva područja, uključujući doprinose istraživanja izbjegličkih skupina studijama migrantskog transnacionalizma i obratno. Nezanemariva je i mogućnost utjecaja transnacionalnih izbjegličkih mreža na konfliktne i postkonfliktne situacije pa proučavanje izbjeglica iz transnacionalne perspektive nudi mnoge izazove.

IZBJEGLIČKE STUDIJE: DEFINIRANJE, KATEGORIZACIJE I KRITIKE PODRUČJA

Interdisciplinarno područje istraživanja procesa i društvenih posljedica prinudnih ili prisilnih migracija – izbjegličke studije – značajno se razvija u drugoj polovici 20. stoljeća, a naročito od 1980-ih s razvojem istraživačkih centara, znanstvenih časopisa, studijskih programa i akademskih mreža. Ekspanziju Richard Black (2001) ilustrira i kronološkim pregledom objavljenih bibliografija radova o izbjegličkim temama, od bibliografije sa stotinjak članaka krajem 1930-ih, preko specijalističkih bibliografija o pojedinim aspektima izbjeglištva krajem 1980-ih do podatka o UNHCR-ovoj bazi podataka Refworld s gotovo 2000 zapisa u samo tri godine na prijelazu stoljeća. Naposljetku, od 2010. do lipnja 2014. pretraga pojma *refugees* unutar EBSCOhost multidisciplinarnе baze Academic Search Complete i SocINDEX (sociološke) baze podataka rezultirala je s više od 7000, odnosno više od 1500 publikacija.

Unatoč višegodišnjoj znanstvenoj produkciji i već značajnoj tradiciji, izbjegličke studije prate terminološke, konceptualne, ali i teorijske poteškoće (usp. Black 2001), ako se manjak teorijskih objašnjenja može tako okarakterizirati. Naime, više je autora kritiziralo izbjegličke studije zbog nedostatka teoretiziranja (usp. Wahlbeck 2002) i niske razine konceptualne razrade (Hein 1993), a cijelo se područje razvijalo u „intimnoj vezi“ s razvojem relevantnih politika (Black 2001; Mesić 1994) što nije pogodovalo teorijskoj elaboriranosti. Tako, primjerice, Steven Gold (u: Wahlbeck 2002: 222) ističe da izbjegličkim studijama dominiraju istraživanja usmjerena kreiranju i poboljšavanju politika nauštrb neovisnog, holističkog pristupa istraživanju i širih teorijskih objašnjenja.¹ Drugi autori i autorice nazivaju izbjegličke studije primijenjenom akademskom specijalizacijom (Malkki 1995) te propituju je li bolje izbjegličke studije nazvati studijama izbjegličkih politika (Black 2001).

Black (2001: 64) ističe nedostatak konsenzusa o tome što bi pojam izbjeglica, uključujući i područje izbjegličkih studija, trebao uključivati. Iako ni „život ni epistemologija ne slijede pravne kategorije“ (Chimni 2009: 12), i u nedostatku prikladnije definicije, autori i dalje često koriste definiciju izbjeglica iz Konvencije o statusu izbjeglica iz 1951., prema kojoj je izbjeglica osoba „koja se ne nalazi u zemlji svog državljanstva (...) te uslijed osnovanog straha od proganjanja zbog rasnih, vjerskih, nacionalnih razloga, te zbog pripadnosti određenoj društvenoj grupi, ili zbog političkog uvjerenja, ne može ili, zbog tog straha, ne želi dobiti zaštitu svoje države“ (UNHCR 1951). S druge strane, Black (2001: 63) smatra da bi jednostavno privajanje pravne definicije u radovima društvenih znanstvenika moglo biti donekle opravdano da se radi o pravno neosporavanoj definiciji, što brzorastuće područje izbjegličkog prava opovrgava. Usto, nekritičko preuzimanje definicija iz domene javnih politika pojačava „ekstremnu ranjivost izbjeglica na nametnute etikete“ (Zetter 1991: 39) i ima stvarne društvene posljedice u učvršćivanju „predodređenih stereotipa, neprimjereno primijenjenih modela iz drugih kultura, krizno nametnutih identiteta

¹ Kunz je ponudio dio objašnjenja za takvo stanje: „Hitna potreba za operativnim akcijama, kada je svijet naglo suočen s problemom izbjeglica, bez sumnje je jedan od glavnih razloga zašto se općenito primjenjiva teorija izbjeglica još nije pojavila“ (1973: 128).

nemoći i ovisnosti” (Zetter 1991: 60). I Anthony H. Richmond kritizira prisvajanje ove definicije u znanstvenim radovima. On smatra da je svaka definicija koja izdvaja jedan element (strah od proganjanja) neadekvatna jer isključuje druge faktore u uzročnom lancu prisilne ili „reaktivne migracije”, tj. ne uzima u obzir kompleksnu interakciju različitih motivacijskih faktora i strukturnih odrednica. Prema Richmondu, nužno je proširiti definiciju izbjeglica kako bi ona uključila (potencijalne) žrtve prirodnih i neprirodnih katastrofa (1993: 22).

Vezano uz pokušaje proširenja (pravne i sociološke) definicije izbjeglica, u posljednjih petnaestak godina zamijećen je stanovit pomak od izbjegličkih studija prema studijama prisilnih migracija (*forced migration studies*) (Chimni 2009), koje u fokusu nemaju samo „klasične” izbjeglice i (naročito) raseljenike kao prisilne migrante koji nisu prešli državnu granicu, već i žrtve krijumčarenja i trgovanja ljudima te različite kategorije ekoloških izbjeglica, uključujući i tzv. raseljavanje izazvano razvojem (*development-induced displacement*). Međutim, nema konsenzusa o tome treba li pojam izbjeglica proširiti na druge prisilne migrante (npr. Black 2001; usp. i Mežnarić 2003) te kakve su konceptualne, ali i (nenamjeravane) političke i društvene posljedice pomicanja fokusa s izbjegličkih studija na studije prisilnih migracija, tj. s izbjeglica na druge tipove prisilnih migracija i migranata (Chimni 2009; Hathaway 2007). Primjerice, Zetter smatra da „etikete ‘okolištarske izbjeglice’, ‘tsunami izbjeglice’ i ‘razvojne izbjeglice’ nude nove prefikse skupinama ljudi koji su nesumnjivo istjerani iz svojih uobičajenih prebivališta. Ali to spajanje etiketa je problematično (...) zbog konceptualne neprikladnosti u interpretaciji kompleksnih strukturnih uzroka i posljedica bijega” (2007: 176). Slično zaključuje i Black: „izgleda da je program takvog akademskog rada mnogo više utemeljen u nastojanju proširenja pravnih definicija nego u iole ozbiljnijem znanstvenom pokušaju potpunijeg razumijevanja situacije ili posebnosti izbjeglica u odnosu na druge vrste migranata” (2001: 64).²

Unatoč spomenutim manjkavostima izbjegličkih studija, autori su razvijali tipologije ili barem klasifikacije prisilnih migracija i/ili migranata, čak i ako se nisu dovoljno bavili pitanjem „što konstituira izbjeglicu, ili konceptualno koherentno područje istraživanja” (Black 2001: 65). Jedna od starijih i poznatijih je Petersenova (1958) distinkcija između iznuđenih (*impelled*) i prisilnih (*forced*) migracija prema stupanju mogućnosti odlučivanja o odlasku (usp. u: Mesić 2002). Zolberg i suradnici (1989; u: Richmond 1993) razlikuju tri „sociološka tipa” izbjeglica prema kontekstualnim okolnostima i nasilju kojem su podvrgnuti: aktivisti (disidenti i pobunjenici), ciljane izbjeglice (zbog pripadnosti određenoj društvenoj skupini) i (slučajne) žrtve. Kunz (1981) razlikuje više kategorija izbjeglica prema nekoliko kriterija koji se međusobno ne isključuju. Prema vrsti identifikacije ili prevladavajućih socijalnih odnosa razlikuje izbjeglice koji se identificiraju s većinom sunarodnjaka, izbjeglice koji se otuđuju od događaja u domovini i samootuđene izbjeglice koji se ne identificiraju s domovinom. S obzirom na stavove prema raseljavanju i domovini, Kunz uvodi dvije kategorije:

² Budući da ni radovi o „klasičnim” izbjeglicama (uključujući azilante i tražitelje azila) prema UNHCR-ovoj definiciji ne koriste značajnije transnacionalnu perspektivu, publikacije o drugim tipovima izbjeglica i prisilnih migranata nisu detaljnije razmatrane u ovom radu.

reaktivne i aktivne (namjerne ili svrhovite) skupine izbjeglica.³ Naposljetku, prema ideološko-nacionalnoj orijentaciji izbjeglica u inozemstvu Kunz razlikuje šest kategorija izbjeglica: restauracijske aktiviste, pasivne patnike, integracijske realiste, gorljive asimilacioniste, revolucionarne aktiviste i osnivače utopija. Richmond uvodi možda odveć rafiniranu tipologiju s 25 tipova „reaktivnih migracija“ i migranata koje razlikuje prema kombinacijama političkih, ekonomskih, okolištarskih (*environmental*), društvenih i biopsiholoških faktora kao glavnih odrednica ili sekundarnih faktora reaktivnih migracija. Richmond napominje da se reaktivne migracije koje uključuju političke faktore (kao primarne ili sekundarne odrednice migracija) uglavnom spremnije prihvaćaju kao izbjeglička kretanja od ostalih tipova migracija, primjerice ekonomski motivirane reaktivne (tj. prisilne) migracije ili migracije koja je posljedica prirodnih katastrofa (Richmond 1993: 19). U domaćoj znanstvenoj literaturi o izbjeglicama i raseljenicima bitno je istaknuti Mesićevo (1992; 1994; 1995) razlikovanje šest tipova na temelju istraživanja među hrvatskim i bosanskohercegovačkim izbjeglicama i raseljenim osobama. S obzirom na stupanj i vjerojatnost opasnosti Mesić razlikuje predbjeglice, poluizbjeglice, iznuđene izbjeglice/raseljenike, izbjeglice/raseljenike pred ratnim opasnostima i okupacijom, prognanike i zatočenike izbjeglice/raseljenike. Prognanici su „prisilno raseljene odnosno prognane osobe, bez obzira na to ostaju li u svojoj zemlji ili odlaze li preko državnih granica“ (Mesić 1994: 121), te ih Mesić ne izjednačava s raseljenicima, tj. „unutarnjim izbjeglicama“.

Sve je više autorica i autora koji kritiziraju izbjegličke studije, identificiraju različite manjkavosti i nastoje ponuditi preporuke za daljnji razvoj tog područja. Kao primjer valja istaknuti rad Stephena Lubkemanna (2008) o oblicima „nedobrovoljne imobilnosti“ u ratnim uvjetima. Na temelju višegodišnjeg istraživanja izbjeglica iz Mozambika u vrijeme građanskog rata, Lubkemann zaključuje da je neopravdano implicitno i apriorno izjednačavati (prisilne) migracije s izmještanjem (*displacement*) i pratećim negativnim konotacijama. Naime, u konkretnom kontekstu ratna je emigracija često bila pozitivna za muškarce jer su povećali mogućnosti za ostvarivanje životnih projekata i društvenih ciljeva. S druge strane, nedobrovoljna imobilnost je pridonijela gubitku društvene moći, naročito žena koje se više nisu mogle baviti poljoprivredom i adekvatno se brinuti o obitelji. Lubkemann zato smatra da se društveno značenje i učinci (prisilnih) migracija moraju empirijski istražiti umjesto da se uzimaju zdravo za gotovo, a izbjegličke studije trebaju reformulirati koncepte i analitičke strategije kako bi nepristrano mogle razmatrati okolnosti i načine na koje ratne migracije mogu rezultirati društvenim osnaživanjem (*empowerment*) i dobicima, a ne samo višestrukim gubicima (Lubkemann 2008: 467).

Još je opsežnija kritika Liise Malkki (1995: 495), koja u „kritičkom mapiranju“ stvaranja izmještanja i izbjeglica kao (antropološke) domene znanja i spoznajnog predmeta, kritizira izbjegličke studije zbog zamišljanja svog analitičkog objekta kao „problema za razvoj“ (1995: 507), što je direktna posljedica bliskosti područja s relevantnim politikama i agencijama koje ih implementiraju, te nekritičkog

³ Za aktivne, tj. namjerne ili svrhovite izbjeglice Kunz ističe da nije uvijek jasno treba li ih klasificirati kao izbjeglice ili dobrovoljne migrante „s obzirom na to da su obično tvorcima svojih izbjegličkih situacija“ (1981: 45).

preuzimanja ideja iz srodnih disciplina. Potonje se očituje i u usvajanju implicitnih funkcionalističkih pretpostavki o društvu, etničnosti, identitetu, kulturi i tradiciji, primjerice u rasprostranjenom shvaćanju da izbjeglice napuštanjem „nacionalne zajednice“ nepovratno gube identitet, kulturu i tradiciju, ili da izmještanje predstavlja „anomaliju u životu inače ‘cijelog’, stabilnog, sedentarnog društva“ (Malkki 1995: 508). Naposljetku, i ne manje važno, Malkki tvrdi da izbjegličke studije generaliziraju i esencijaliziraju „izbjegličko iskustvo“ kao jedinstveno stanje primjenjivo na sve izbjeglice neovisno o geografskom i povijesnom kontekstu.

Unatoč manjkavostima i teorijskoj nerazrađenosti, izbjegličke studije se razvijaju, a to dokazuje i broj znanstvenih radova u relevantnim bazama podataka. Umjesto razvijanja posebnih pristupa, Black je predložio „teorijsko ukorjenjivanje“ izbjegličkih studija u teorije srodnih područja i disciplina, što bi omogućilo „rasvjetljavanje tih općenitijih teorija i na taj način sudjelovanje u razvoju društvene znanosti, umjesto odvođenja izbjegličkih studija u intelektualnu slijepu ulicu“ (2001: 66). Iako ne razrađuje tu ideju, Black izdvaja mogućnost teorijskog rafiniranja izbjegličkih studija spajanjem s transnacionalizmom – pristupom koji se od početka 1990-ih razvija unutar migracijskih studija.

MIGRANTSKI TRANSNACIONALIZAM: ZNAČENJA, ANALITIČKI PRISTUPI I TOČKE SLAGANJA

Od druge polovice 1990-ih, a naročito na početku 2000-ih, došlo je do rapidne ekspanzije „transnacionalizma“ pa je pridjev „transnacionalni“ pridavan mnogim sferama i aspektima društvenog života, od identiteta, preko građanstva do socijalnih pokreta. Glavni „krivci“ su Nina Glick Schiller, Linda Basch i Cristina Szanton Blanc (1992) koje su, nastojeći razviti „novi analitički okvir za razumijevanje migracije“, osmislile pojam transnacionalizam.⁴ Transnacionalizam je definiran kao ukupnost „procesa kojima imigranti grade socijalna polja koja povezuju njihovu zemlju porijekla i zemlju primitka. Imigranti koji grade takva socijalna polja označuju se kao ‘transmigranti’. Transmigranti razvijaju i održavaju višestruke veze – obiteljske, ekonomske, socijalne, organizacijske, religijske i političke – koje premošćuju granice. Transmigranti djeluju, donose odluke, osjećaju brige i razvijaju identitete unutar socijalnih mreža koje ih povezuju s dva ili više društava istovremeno“ (Glick Schiller *et al.*, 1992: 1–2). Unatoč nezgrapnosti ove definicije, transnacionalizam se – najšire shvaćen kao totalitet „višestrukih veza i interakcija koje povezuju pojedince ili institucije preko granica nacija-država“ (Vertovec 1999: 447) – ubrzo proširio iz socijalne antropologije u srodne discipline društvenih i humanističkih znanosti s

⁴ Iako je transnacionalizam novi pojam, pridjev je mnogo stariji. Skovao ga je 1916. Randolph S. Bourne u eseju „Transnacionalna Amerika“ (Bourne 2006) u kontekstu kritike nacionalizma i zagovaranja otvorenosti prema imigrantima, a u raširenijoj je upotrebi od 1950-ih i naročito 1960-ih u okviru međunarodnog prava, politologije i političke ekonomije u kontekstu smanjivanja suverenosti nacija-država i jačanja nedržavnih aktera (Waldinger 2013).

pratećom proliferacijom izvedenica (npr. transmigranti, transmigracija, transnacija) i sličnih koncepata (npr. transnacionalni socijalni prostori, transnacionalna socijalna polja, transnacionalne socijalne sfere), koji se nisu odnosili isključivo na migracijske i postmigracijske fenomene. Samo do kraja 1990-ih Vertovec je izdvojio šest područja koncipiranja transnacionalizma koja se međusobno ne isključuju. Transnacionalizam tako označava socijalnu morfologiju, tip svijesti, modus kulturne reprodukcije, način korištenja kapitala, područje političkog angažmana i rekonstrukciju lokaliteta (Vertovec 1999: 449–456).

Proliferaciji značenja pojma i ekspanziji različitih područja i vrsta istraživanja, čak i samo u migracijskim studijama, pogodovala je i činjenica da izvorna definicija transnacionalizma (Glick Schiller *et al.* 1992) nije služila preciznijoj operacionalizaciji. Sarah Mahler, primjerice, smatra da „ta definicija nudi malo pomoći za procjenu sadržaja, intenziteta i važnosti transnacionalnih veza, za istraživanje interesa koji se ostvaruju kroz te veze i, možda najvažnije, za formiranje tipologije transnacionalnih aktera – pojedinaca, obitelji, kućanstava, zavičajnih društava, vlada itd.“ (Mahler 1998: 74). Upravo su se oko tih točaka kritike razvijali (više ili manje uspješni) pokušaji preciznijeg definiranja (migrantskog) transnacionalizma i njegovog razgraničenja od drugih vrsta prekograničnih fenomena i srodnih pojmova, npr. „internacionalnog“, „multinacionalnog“ (Portes 2001; 2003) ili „supranacionalnog“ (Bauböck 2003), te procesa globalizacije, glokalizacije, internacionalizacije i dr. (Pries 2005).

Jedan od istaknutijih je pokušaj Portesa i suradnika koji, razmatrajući mane, prednosti i mogućnosti transnacionalizma kao koncepta i područja istraživanja, zagovaraju njegovo ograničavanje „na zanimanja i aktivnosti čije izvršavanje tijekom vremena iziskuje redovite i kontinuirane socijalne kontakte preko nacionalnih granica“ (Portes *et al.* 1999: 219). Dosljednom primjenom tog kriterija, transnacionalizam bi isključio povremene prekogranične aktivnosti koje „nisu dovoljno nove ni dovoljno distinktivne da bi opravdale novo područje istraživanja“ (Portes *et al.* 1999: 291), iako mogu „pridonijeti jačanju transnacionalnog polja”.⁵ Vezano uz aktere transnacionalizma, Portes (2001; 2003) razlikuje migrantski transnacionalizam od drugih oblika spontanijih prekograničnih aktivnosti, primjerice političkih aktivista, aktivnosti zagovaračkih mreža i drugih nevladinih ili nekorporativnih aktera. Što se tiče sadržaja transnacionalizma, tj. istraživanja različitih sfera transnacionalnih aktivnosti, uvriježila se podjela na ekonomsku, političku i sociokulturnu sferu (npr. Portes 2001), iako među autorima ne postoji slaganje oko naziva, broja i relevantnosti sfera, kao ni dosljednost prilikom uvrštavanja pojedine aktivnosti u jednu ili više (analitičkih) sfera. Tako je djelovanje (unutar) zavičajnih društava primjer različitih sfera transnacionalnih aktivnosti ovisno o empirijskom kontekstu i istraživačkim preferencijama autora – od političkih, preko sociokulturnih do ekonomskih aktivnosti.

Kao i u izbjegličkim studijama, razvoj novog područja istraživanja pratio je i razvoj tipologija i kategorizacija transnacionalizma, uz razvoj analitičkih dimenzija i kategorija. Jedna od starijih je dihotomija „transnacionalizam odozdo“ i „transnacio-

⁵ Portes i suradnici ističu da „ono što konstituira istinski izvorne fenomene, i stoga opravdanu novu temu istraživanja, jesu visok intenzitet razmjena, novi načini transakcija i množenje aktivnosti koje iziskuju prekogranično putovanje i redovite kontakte“ (1999: 219).

nalizam odozgo" (Guarnizo i Smith 1998), ovisno o glavnim akterima. S obzirom na ciljeve i dosege transnacionalnih praksi, John L. Esposito (2002; u: Zirh 2005) dijeli transnacionalizam na aktivni i pasivni. Lucassen (2006) razlikuje bilokalni, binacionalni i panetnički transnacionalizam prema lokaciji i fokusu transnacionalnih veza i identiteta. David Ip i suradnici (1997; u: Dunn 2005) razlikuju relacijski (održavanje prekograničnih socijalnih kontakata neposrednim i posrednim putem), iskustveni (osjećaj identiteta i pripadnosti) i pravni transnacionalizam (formalne pripadnosti, npr. dvostruko državljanstvo). Itzigsohn i suradnici (1999) razlikuju široki i uski transnacionalizam s obzirom na razinu institucionalizacije, stupanj sudjelovanja u transnacionalnim aktivnostima i učestalost fizičkog prelaska granica nacija-država.⁶ Srodna je i Guarnizova (2000; u: Levitt 2001) podjela na središnji i prošireni transnacionalizam prema intenzitetu i učestalosti transnacionalnih aktivnosti. Toj podjeli Levitt (2001) dodaje selektivni i obuhvatni transnacionalizam, ovisno o opsežnosti transnacionalnih aktivnosti, tj. broju obuhvaćenih sadržajnih sfera. Djelovanje osobe koja je politički aktivna u zemlji porijekla, šalje migrantske doznake i održava kontakte s obitelji i prijateljima u zemlji porijekla moglo bi biti primjer obuhvatnog transnacionalizma.

Iako su kategorije i tipovi transnacionalizma trebali olakšati empirijsko istraživanje transnacionalnih fenomena, većina radova o migrantskom transnacionalizmu nedosljedno koristi pojmove i kategorije, umnaža slične termine i nekritički ih koristi, često bez teorijskog ukorjenjivanja. Primjerice, Mahler je već 1998. izdvojila veći broj srodnih metafora kojima se opisivalo oblike migrantskog transnacionalizma i koje su se u većoj ili manjoj mjeri uvriježile u kasnijim radovima: transnacionalna socijalna polja, transnacionalni migrantski krug, binacionalno društvo, transnacionalna zajednica, mreža, globalni *ethnoscape* i sociokulturni sistem (Mahler 1998: 75).

Premda je u ovom kratkom pregledu nemoguće sažeti sve smjerove rasprava o transnacionalizmu, a još manje sumirati različite analitičke pristupe i istraživanja, Portes nudi korisne zaključke oko kojih je postignuta stanovita razina slaganja među onima koji istražuju (migrantski) transnacionalizam. Prvo, transnacionalizam je nova perspektiva, ali ne i novi fenomen (Portes 2003). Mnogi su autori dokumentirali transnacionalne aktivnosti migranata na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (npr. u: Portes *et al.* 1999) no, unatoč povijesnim primjerima, nedostajala je analitička perspektiva koja bi omogućila njihovo proučavanje pa čak i zamjećivanje. Usto, nove tehnologije prijevoza i telekomunikacija značajno ubrzavaju mogućnosti putovanja i komunikacija na daljinu te svojom dostupnošću znatno olakšavaju suvremene oblike transnacionalizma (Portes 2003).

Drugo, autori se slažu oko toga da je transnacionalizam *grassroots* fenomen, tj. da se odnosi na inicijative „odozdo“. U slučaju migrantskog transnacionalizma,

⁶ Uski transnacionalizam se odnosi na primjere visoko institucionaliziranih transnacionalnih aktivnosti koje zahtijevaju stalno sudjelovanje aktera, uz mogućnost redovitih prelazaka nacionalnih granica. Naime, kriterij redovitog prekograničnog putovanja nije nužan zato što osoba može biti transnacionalno aktivna na način koji ne uključuje fizički prelazak granice, npr. održavanjem socijalnih kontakata posrednim putem (telefon, *e-mail*, videopoziv itd.), slanjem migrantskih doznaka, eksternim glasovanjem i sl.

istraživanja su se koncentrirala na aktivnosti običnih ljudi usmjerene prema uspostavljanju i održavanju trajnih ekonomskih, političkih i kulturnih veza preko granica nacija-država. Drugi oblik transnacionalizma odnosi se na inicijative različitih aktivista, nevladinih organizacija i zagovaračkih mreža (npr. za ljudska prava ili okoliš), ali u svakom slučaju isključuje aktore poput vlada i multinacionalnih korporacija, tj. „transnacionalizam odozgo“ (Portes 2003).

Treće, svi migranti nisu i transmigranti. Opći entuzijazam oko nove perspektive i područja istraživanja često je vodio u prenaplašavanje rasprostranjenosti i stvarnih dosega transnacionalnih praksi među migrantima (Portes 2003). Tome je pridonijela i činjenica da su pionirske studije bile etnografske studije slučaja koje je pratilo „uzorkovanje prema zavisnoj varijabli“, tj. selektivno usmjeravanje pažnje samo na primjere u kojima je istraživani fenomen prisutan (Portes 2001: 182). Kasnije studije su potvrdile da se radi o manjem broju migranata pa Portes naglašava paradoks transnacionalizma koji je „kao nova teorijska perspektiva u području imigracije utemeljen na aktivnostima samo manjine članova ove populacije“ (2003: 877).

Četvrto, iako nisu svi migranti transmigranti, autori se slažu oko toga da transnacionalizam može imati značajne društvene posljedice na makrorazini, tj. „aktivnosti redovitih transnacionalnih aktivista u kombinaciji s povremenim aktivnostima ostalih migranata zajedno čine društveni proces značajnih ekonomskih i socijalnih učinaka na zajednice pa čak i nacije“ (Portes 2003: 877). Prema Portesovom objašnjenju, individualne aktivnosti poput slanja doznaka, posjećivanja obitelji u zemlji porijekla ili kupovine nekretnine u rodnom gradu mogu prerasti u „glavni izvor deviza za zemlje porijekla, u investicije koje održavaju građevinsku industriju u tim državama i u nove kulturne prakse koje iz korijena mijenjaju sustav vrijednosti i svakodnevni život cijelih regija“ (2003: 877).

Peto i posljednje, „opseg i oblici transnacionalnog aktivizma variraju ovisno o kontekstu izlaska i prijama“ (Portes 2003: 879). Istraživači su otpočetak prepoznali činjenicu da vrsta i rasprostranjenost transnacionalnih aktivnosti znatno varira među migrantskim skupinama i da je jedna od glavnih odrednica upravo raznovrsnost konteksta izlaska i prijama pojedinih skupina (Portes 2003: 879). To smanjuje mogućnost generalizacije o migrantskom transnacionalizmu, ali svakako pridonosi empirijskoj raznolikosti fenomena.

Unatoč konstruktivnim pokušajima Portesa i suradnika (1999), kao i određenoj razini slaganja oko općenitih zaključaka o migrantskom transnacionalizmu (Portes 2003), rasprave o transnacionalizmu traju i dalje, uključujući razmatranja njegove terminološke opravdanosti (npr. Božić 2004), kritike čitavog područja (npr. Waldinger i Fitzgerald 2004; Waldinger 2013), te pokušaje uspostavljanja adekvatnijih pristupa i analitičkih koncepata, poput „transnacionalnih socijalnih prostora“ (npr. Faist 2010; Pries 2008). Iako transnacionalizam nije jedinstven pristup, i usprkos kritikama, transnacionalna perspektiva i dalje opravdano zaokuplja pažnju istraživača migracijskih i postmigracijskih fenomena i procesa. Više od dva desetljeća od pojave „transnacionalizma“ međunarodnu se migraciju više ne promatra pretežito kao jednosmjerni i trajni pomak migranata iz države porijekla u državu primitka,

niti se pretpostavlja da će oni prekinuti sve socijalne i simboličke veze s društvima porijekla. Budući da društveni svijet pojedinaca, grupa i organizacija ne prestaje na granicama nacija-država, ni izbjegličke populacije ne bi trebale biti izuzetak u istraživanju prekograničnih fenomena.

IZBJEGLICE I TRANSNACIONALIZAM: KAKVA KOMBINACIJA?

Usprkos značajnom broju izbjeglica i tražitelja azila, usprkos popularnosti transnacionalne perspektive u migracijskim studijama, te unatoč malobrojnim studijama koje upućuju na njihovu rasprostranjenost i relevantnost, u mnoštvu radova o migrantskom transnacionalizmu gotovo da nema radova o transnacionalnim aktivnostima izbjeglica. Koser je izdvojio dva glavna razloga zbog kojih su studije transnacionalnih migracija uglavnom ignorirale izbjeglice. Prvo, većina istraživanja migrantskog transnacionalizma provedena je u Sjevernoj Americi, „gdje tražitelji azila i izbjeglice predstavljaju manje izazova i privlače manje pažnje nego drugdje“ (Koser 2007: 237). Drugo, u slučajevima kad izbjeglice ostaju u zemlji primitka, npr. u Europi, većina studija bavila se integracijom izbjeglica uz pretpostavku da oni prekidaju sve veze sa zemljom porijekla u koju se ne planiraju vratiti (Koser 2007: 237).

Uz navedene kontekstualne razloge zbog kojih su istraživanja izbjeglica iz transnacionalne perspektive rijetka, Al-Ali, Black i Koser (2001a) navode i konceptualne razloge, tj. nekritičko preuzimanje uvriježenih distinkcija iz ranijih migracijskih studija između izbjeglica i radnih migranata, političkih i ekonomskih migranata ili nedobrovoljnih i dobrovoljnih migranata. Usprkos prihvaćanju društvene važnosti pravne distinkcije između izbjeglica i drugih kategorija migranata (Al-Ali *et al.* 2001a), mnogi su autori doveli u pitanje navedene podjele zbog toga što individualni motivi migracija često ne slijede strogu granicu između ekonomskih i političkih. Usto, proces odlučivanja o migraciji može zamutiti razliku između dobrovoljnog i nedobrovoljnog jer je, „barem za neke izbjeglice, migracija samo početak u nizu mogućnosti u pogledu odredišta i statusa, dok će barem za neke radne migrante međunarodna migracija nastati kao ishod korporativnog nametanja umjesto kao rezultat individualnog izbora“ (Al-Ali *et al.* 2001a: 616; usp. Koser 2007: 237). Nekritičko preuzimanje tih podjela nerijetko je dovodilo do isključivanja izbjeglica kao legitimnog predmeta istraživanja u studijama migrantskog transnacionalizma ili, s druge strane, do fokusiranja na njihove političke aktivnosti uz ignoriranje drugih oblika transnacionalnih angažmana.

Nadje Al-Ali i suradnici (2001a; 2001b) autori su pionirskog istraživanja transnacionalizma izbjegličkih skupina u Europi – bosanskohercegovačkih izbjeglica u Ujedinjenom Kraljevstvu i Nizozemskoj te izbjeglica iz Eritreje u Ujedinjenom Kraljevstvu i Njemačkoj. Na temelju istraživanja metodom dubinskih intervjua i promatranja sa sudjelovanjem u raznim društvenim aktivnostima ciljanih izbjegličkih skupina, autori razvijaju tipologiju transnacionalnih aktivnosti koja uključuje nekoliko dimenzija. Prema sadržaju razlikuju ekonomske, političke, društvene i kulturne transnacionalne aktivnosti izbjeglica, a prema geografskom fokusu razlikuju aktivnosti usmjerene

prema državi porijekla i prema državi primitka. Uz te dimenzije, u slučajevima u kojima je to moguće, razlikuju individualne, obiteljske i transnacionalne aktivnosti koje se odvijaju na nivou zajednice kroz formalnije kanale. Primjerice, u ekonomskoj sferi razlikuju financijske doznake poslane članovima uže obitelji u zemlji porijekla, kolektivne doznake, tj. donacije za dobrotvorne projekte različitim organizacijama, i, u slučaju Eritreje, donacije državi porijekla u obliku poreza (Al-Ali et al. 2001a). Za razliku od većine drugih istraživanja migrantskog transnacionalizma, Al-Ali i suradnici (2001a) društvene transnacionalne aktivnosti razmatraju kao posebnu kategoriju u koju uključuju i neposredne i posredne kontakte s članovima obitelji i prijateljima u zemlji porijekla, članstvo u društvenim klubovima te socijalne doznake, dok je kulturna sfera rezervirana za koncerte, kazališne predstave, izložbe itd. s ciljem ugošćavanja umjetnika iz države porijekla ili predstavljanja kulture izbjegličke skupine u zemlji primitka.

Uz empirijsku tipologiju transnacionalnih aktivnosti, Al-Ali i suradnici (2001a) uvode i tipologiju transnacionalnih sposobnosti (*capabilities*), tj. razlikuju transnacionalne aktivnosti koje je „moguće promatrati i mjeriti“ od „spremnosti i mogućnosti migrantskih skupina da se uključe u aktivnosti koje nadilaze državne granice“ (Al-Ali et al. 2001b: 581). Detaljnija definicija transnacionalnih sposobnosti uključuje kombinaciju mogućnosti (*capacity*) pojedinih aktera i njihovu želju (*desire*) da sudjeluju u transnacionalnim aktivnostima. Dakle, jedna dimenzija su stvarne „vještine i dostupni resursi, koji s druge strane ovise o faktorima kao što su dužina boravka i strukture oportuniteta u državama odredišta“ (Al-Ali et al. 2001b: 581). Druga dimenzija je „stupanj do kojeg se pojedinci i zajednice identificiraju s društvenim, ekonomskim i političkim procesima u zemljama porijekla“ (Al-Ali et al. 2001b: 581), a koji također može utjecati na razinu transnacionalnog angažmana.

Na konkretnom primjeru Al-Ali i suradnici (2001a) razlikuju više čimbenika koji povećavaju sposobnosti pojedinaca za sudjelovanje u obnovi domovine, od zaposlenja, sigurnog pravnog statusa, slobode kretanja u zemlji primitka ili, primjerice, pozitivnog stava vlade i stanovnika zemlje primitka prema članovima izbjegličke skupine, koji izravno utječu na mogućnosti aktera da sudjeluju u transnacionalnim aktivnostima.⁷ S druge strane, faktori kao što su ekonomska ili politička stabilnost u zemlji porijekla, želja za očuvanjem „nacionalne svijesti“, neotuđujuće okolnosti bijega, razina informiranosti i sl. pozitivno utječu na želju aktera da se uključe u različite transnacionalnih aktivnosti (Al-Ali et al. 2001a). Naposljetku, kombinacija navedenih faktora mogućnosti i želja povećava pojedinačne sposobnosti za transnacionalni angažman.

Istražujući oblike transnacionalnih angažmana pripadnika odabranih izbjegličkih skupina u europskim zemljama, Al-Ali i suradnici (2001b) govore i o „prisilnom transnacionalizmu“ – transnacionalnim aktivnostima potaknutim različitim društvenim

⁷ U slučaju izbjeglica Bošnjaka, jedan od značajnih faktora koji utječe na održavanje veza s BiH je mjesto porijekla: izbjeglice Bošnjaci iz Republike Srpske u manjoj su mjeri sposobni održavati veze s domovinom, „naročito socijalne veze, čak i kad ljudi nastoje održati kontakt s prognanim rođacima i prijateljima koji sada žive u Federaciji“ (Al-Ali et al. 2001a: 629).

pritislima, od obveze pomaganja obitelji ili prijateljima do kolektivnih doznaka društvenim organizacijama za razne projekte u državi porijekla. U potonjem slučaju, društvene organizacije mogu „ograničiti individualne odluke izbjeglica i vršiti pritisak na njih kako bi iskazali lojalnost i suosjećanje prema domovini“ (Al-Ali et al. 2001b: 591), primjerice javnom objavom liste donatora i doniranih iznosa.⁸

Iako postoje razlike u oblicima i opsegu transnacionalnih angažmana među istraživanim skupinama i među uključenim državama primitka, Al-Ali i suradnici (2001a: 632) zaključuju da izbjeglice mogu biti uključene u širok raspon transnacionalnih aktivnosti, uključujući sve sadržajne sfere transnacionalizma. Premda upozoravaju na ograničenja provedenog istraživanja i nemogućnost generaliziranja, autori zaključuju da ne postoji razlog da se izbjeglice ne istražuju iz transnacionalne perspektive.

Drugo relevantno istraživanje, koje djelomično preuzima terminologiju i analitičke kategorije iz rada Al-Ali i suradnika (2001a), je istraživanje Inge Brees (2010) o izbjeglicama iz Burme⁹ u Tajlandu. Iako ne nudi naročite inovacije u smislu konceptualnog okvira i analitičkih kategorija, istraživanje je jedno od malobrojnih koje istražuje transnacionalne aktivnosti neke migrantske skupine u tzv. državama Juga. Naime, većina se istraživanja koncentrirala na transnacionalne veze migranata na relacijama Zapad – Istok ili Sjever – Jug, a istraživanja koja se bave transnacionalnim aktivnostima izbjegličkih skupina na Jugu su gotovo nepostojeća. Također, za razliku od istraživanja Al-Ali i suradnika (2001a; 2001b), koje je provedeno nakon što su završili ratovi vođeni u državama porijekla izbjeglica, istraživanje Brees (2010: 282) uključuje „situaciju masovnog priljeva izbjeglica“ u susjednu zemlju i transnacionalne aktivnosti koje se odvijaju za vrijeme sukoba. Naposljetku, za razliku od tzv. konvencijskih izbjeglica u državama Zapada, masovne izbjeglice u zemljama Juga često nemaju siguran pravni status, nije im dostupan sustav socijalne skrbi i geografski su blizu države porijekla (Brees 2010: 283). Unatoč tim kontekstualnim razlikama, autorica ne isključuje mogućnost transnacionalizma, već nastoji istražiti oblike transnacionalnih aktivnosti i ustanoviti postojanje transnacionalnih veza izbjeglica s osobama i organizacijama u državi porijekla ili trećim državama (Brees 2010: 283), proširujući uobičajeni geografski fokus transnacionalne perspektive s relacije zemlje primitka i zemlje porijekla na potencijalne treće lokacije.

Slično nalazima Al-Ali i suradnika (2001a), Brees na temelju višemjesečnog terenskog istraživanja izvještava o raznovrsnim transnacionalnim aktivnostima izbjeglica iz Burme u Tajlandu: od slanja individualnih i kolektivnih doznaka (financijskih i nefinancijskih), razmjene vještina i znanja (tzv. socijalne doznake) do raznih kulturnih, društvenih i političkih transnacionalnih aktivnosti. Vezano uz potonje, Brees proširuje interes za ulogu izbjegličkih aktivista u oružanim sukobima na alternativne oblike

⁸ Dok Al-Ali i suradnici (2001b) opisuju blaže oblike društvenog pritiska koji potiče transnacionalni angažman, La (2004) opisuje slučaj „prisilnih doznaka“ među tamijskim izbjeglicama u Kanadi, koji uključuje i prijeteće fizičkom silom članovima obitelji koji su ostali na Šri Lanki. Stoga bi uvođenje distinkcije, po uzoru na Petersena (1958), između iznuđenog i prisilnog transnacionalizma više odgovaralo empirijskim slučajevima opisanim u Al-Ali et al. (2001b) i La (2004).

⁹ Slijedeći iskaze svojih sugovornika, Brees namjerno upotrebljava naziv Burma.

transnacionalnih političkih aktivnosti, primjerice, zagovaranje za završetak oružanih sukoba kod institucija države domaćina ili relevantnih međunarodnih organizacija.

Za razliku od istraživanja Al-Ali i suradnika (2001a), u kojem je većina sugovornika osigurala trajno pravo boravka u zemlji primitka, a ratni su sukobi u državama porijekla istraživanih izbjegličkih skupina već bili završili, Brees ističe da izbjeglice „mogu biti transnacionalni akteri čak i u nedostatku trajne integracije ili stabilnosti” (2010: 295). Iako Burma još nije u postkonfliktnoj fazi, i unatoč činjenici da izbjeglice u Tajlandu uglavnom nemaju siguran pravni status ni slobodu kretanja, što bi trebalo značajno ugroziti njihovu sposobnost za transnacionalni angažman, Brees zaključuje da su mnogi od njih „motivirani uzdržavati svoju obitelj, zajednicu i/ili zemlju i stoga pronalaze načine da budu transnacionalno aktivni” (2010: 295).

Bitno je istaknuti još nekoliko relativno nedavnih istraživanja koja se bave specifičnim aspektima transnacionalnih aktivnosti i iskustava izbjeglica, primjerice transnacionalnim majčinstvom (Madziva i Zontini 2012) te socijalnom dinamikom i determinantama slanja doznaka (Lindley 2009; Carling *et al.* 2012). Navedene studije uglavnom preuzimaju analitičke kategorije i/ili terminologiju iz istraživanja Al-Ali i suradnika (2001a; 2001b), primjerice pojam prisilnog transnacionalizma ili transnacionalnih sposobnosti, i, iako malobrojne, empirijskim nalazima potvrđuju opravdanost istraživanja izbjegličkih skupina iz transnacionalne perspektive.

ZAKLJUČAK

Premda su oba područja u fazi širenja i pojačanog istraživačkog interesa te unatoč potencijalnim analitičkim i konceptualnim prednostima njihovog kombiniranja, transnacionalizam i izbjeglice ostaju relativno rijetka istraživačka kombinacija: u mnoštvu studija o migrantskom transnacionalizmu ili o različitim aspektima izbjeglištva gotovo da i nema istraživanja transnacionalnih aktivnosti i veza izbjeglica. Malobrojna istraživanja te teme opovrgavaju implicitnu pretpostavku da izbjeglice ne mogu biti transnacionalni akteri pa zato zanemarivanje proučavanja oblika transnacionalnih angažmana izbjegličkih skupina nije opravdano.

Iako Blackova ideja o teorijskom rafiniranju izbjegličkih studija spajanjem s migrantskim transnacionalizmom iz današnje perspektive može djelovati neutemeljeno s obzirom na raspršenost područja, dva minusa ponekad daju pozitivan predznak. Naime, oba bi istraživačka područja mogla na taj način profitirati, barem u konceptualnom i/ili analitičkom smislu. Transnacionalizam bi mogao profitirati uvođenjem novih analitičkih kategorija i tipova, primjerice, analiziranjem društvenih transnacionalnih aktivnosti odvojeno od kulturne sfere, razmatranjem uvjeta u kojima se pojavljuje „prisilni transnacionalizam” i prihvaćanjem mogućnosti postojanja nedobrovoljnih transnacionalnih aktivnosti, kao i istraživanjem okolnosti u kojima se transnacionalne aktivnosti ne pojavljuju uvažavanjem distinkcije između transnacionalnih sposobnosti i stvarnih aktivnosti, te mogućnosti i želja aktera za transnacionalni angažman. Usto, istraživanje Al-Ali i suradnika (2001a) pokazalo je

da se integracija i transnacionalne aktivnosti ne isključuju, što također predstavlja jedan od doprinosa raspravama o migrantskom transnacionalizmu i integraciji ili, u američkom kontekstu, „asimilaciji“.

S obzirom na geografski fokus većine transnacionalnih studija, tj. istraživanje transnacionalnih aktivnosti i veza migrantskih skupina na relacijama zemlje (ili, rjeđe, više zemalja) primitka na Zapadu ili Sjeveru i zemlje porijekla na Jugu ili Istoku, transnacionalizam bi mogao profitirati i širenjem pažnje na transnacionalne veze u regijama u kojima se nalazi većina izbjeglica,¹⁰ kao primjerice u istraživanju Inge Brees (2010). Naposljetku, iako to ne ulazi u uobičajeni djelokrug migrantskog transnacionalizma, koji se uglavnom bavi dobrovoljnim i miroljubivim aktivnostima te pati od neke vrste „naivne normativnosti oslikavajući transnacionalne fenomene u pretjerano pozitivnom svjetlu“ (Amelina i Faist 2012: 1708), istraživanje aktivnosti i veza izbjeglica iz transnacionalne perspektive može pridonijeti novim spoznajama o direktnom i/ili indirektnom utjecaju transnacionalnih izbjegličkih mreža na sukobe, primjerice dobrovoljnim ili nedobrovoljnim financijskim priložima, pružanjem utočišta vojnicima, krijumčarenjem oružja i sl. Stoga, iako nije izvjesno da bi izbjegličke studije mogle imati izrazite koristi od spajanja s migrantskim transnacionalizmom u teorijskom smislu, transnacionalizam bi mogao profitirati širenjem svog empirijskog fokusa na izbjegličke populacije.

S druge strane, to ne znači da izbjegličke studije ne dobivaju ništa uključivanjem transnacionalne perspektive. Razmatrana istraživanja pokazuju da se zanemarivanjem proučavanja prekograničnih aktivnosti i veza neopravdano isključuje značajan dio svakodnevice barem dijela pripadnika izbjegličkih skupina. Isto tako, istraživanje iz transnacionalne perspektive može promijeniti sliku izbjeglica kao „pasivnih objekata humanitarnih intervencija“ (Malkki 1996: 390), bespomoćnih i ranjivih žrtava koje se nisu u stanju brinuti o sebi i o drugima (Brees 2010). Transnacionalna perspektiva u istraživanjima izbjegličkih skupina može pridonijeti i nominalističkoj nasuprot realističkoj debati u studijama međunarodnih migracija, koja propituje distinktivnost izbjeglica u odnosu na druge kategorije migranata (Hein 1993), uvođenjem novih koncepata i pristupa te usmjeravanjem pažnje na postmigracijske realnosti umjesto na proces migracije i njezine uzroke. Naposljetku, bitno je podsjetiti se na relativnost socijalnih kategorija i etiketa na koju upozorava i Malkki: „Pojam izbjeglica analitički je koristan ne kao oznaka za posebnu, poopćavajuću ‘vrstu’ ili ‘tip’ osobe ili situacije, već samo kao široka pravna ili deskriptivna rubrika koja uključuje svijet socioekonomskih statusa, osobnih povijesti i psiholoških ili duhovnih situacija“ (1995: 496). Zbog toga proučavanje „izbjeglica“ odvojeno od drugih migranata ne djeluje opravdano.

S obzirom na blisku vezu izbjegličkih studija s izbjegličkim politikama, češće uključivanje transnacionalne perspektive u to područje moglo bi pridonijeti mijenjanju sedentarnih politika koje ne uvažavaju društvenu stvarnost izbjegličkih skupina

¹⁰ Prema podacima UNHCR-a (2014), najveći se broj izbjeglica 2013. nalazio u regijama Azije i Pacifika (3,5 mil.), subsaharske Afrike (2,9 mil.) i Bliskog istoka i sjeverne Afrike (2,6 mil.). Države u kojima je bilo najviše izbjeglica su Pakistan, Iran i Libanon.

kojima bi trebale pomoći, primjerice u ostvarivanju uvjeta za održivi povratak (usp. npr. Huttunen 2010). Istovremeno je u prisnoj vezi izbjegličkih studija i javnih politika i najveća opasnost uključivanja migrantskog transnacionalizma u izbjegličke studije jer može dovesti do reproduciranja „klijentalnog položaja istraživača“ (Mesić 1993) i usmjeravanja istraživačkih interesa prema tzv. neksusu migracija i razvoja. Određeni pomak u tom smjeru je već vidljiv u istraživanjima koja posebnu pažnju posvećuju financijskim doznakama i sudjelovanju izbjegličkih skupina u postkonfliktnoj obnovi, što može pridonijeti instrumentalizaciji izbjeglica i onemogućiti autonomna znanstvena istraživanja (usp. Mesić 1993). U svakom je slučaju točno da „globalizirani svijet osporava sliku izbjeglice u egzilu, fizički odsječenog od društvenih i ekonomskih veza s onima koji su ostali“ (Zetter 2007: 178), a s obzirom na mnoštvo izbjeglica u svijetu i značajan broj novih i starih žarišta sukoba, nezanemariva je i mogućnost utjecaja transnacionalnih izbjegličkih mreža na konflikte, kao i na postkonfliktnu situaciju. Zato proučavanje izbjeglica iz transnacionalne perspektive nudi mnoge izazove i mogućnosti, a o istraživačima i istraživačicama ovisi hoće li ih i kako iskoristi u budućim istraživanjima.

LITERATURA

- Al-Ali, Nadje, Richard Black i Khalid Koser (2001a) Refugees and Transnationalism: The Experience of Bosnians and Eritreans in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4): 615–634.
- Al-Ali, Nadje, Richard Black i Khalid Koser (2001b) The Limits to “Transnationalism”: Bosnian and Eritrean Refugees in Europe as Emerging Transnational Communities. *Ethnic and Racial Studies* 24(4): 578–600.
- Amelina, Anna i Thomas Faist (2012) De-naturalizing the National in Research Methodologies: Key Concepts of Transnational Studies in Migration. *Ethnic and Racial Studies* 35(10): 1707–1724.
- Bauböck, Rainer (2003) Towards a Political Theory of Migrant Transnationalism. *International Migration Review* 37(3): 700–723.
- Black, Richard (2001) Fifty Years of Refugee Studies: From Theory to Policy. *International Migration Review* 35(1): 57–78.
- Bourne, Randolph S. (2006) Trans-national America. *The Atlantic Monthly* (srpanj/kolovoz): 58–59. (isječak)
- Božić, Saša (2004) Nacionalizam – nacija, “transnacionalizam” – “transnacija”: mogućnosti Terminološkog usklađivanja. *Revija za sociologiju* 35(3–4): 187–203.
- Brees, Inge (2010) Refugees and Transnationalism on the Thai–Burmese Border. *Global Networks* 10(2): 282–299.
- Carling, Jørgen, Marta Bivand Erdal i Cindy Horst (2012) How does Conflict in Migrants’

- Country of Origin Affect Remittance-Sending? Financial Priorities and Transnational Obligations Among Somalis and Pakistanis in Norway. *International Migration Review* 46(2): 283–309.
- Chimni, B. S. (2009) The Birth of a “Discipline”: From Refugee to Forced Migration Studies. *Journal of Refugee Studies* 22(1): 11–29.
- Dunn, Kevin (2005) A Paradigm of Transnationalism for Migration Studies. *New Zealand Population Review* 31(2): 15–31.
- Faist, Thomas (2010) Transnationalisation: Its Conceptual and Empirical Relevance. U: *Migration in a Globalised World: New Research Issues and Prospects*, ur. Cédric Audebert i Mohamed Kamel Dorai. Amsterdam: Amsterdam University Press, str. 79–105.
- Glick Schiller, Nina, Linda Basch i Cristina Szanton Blanc (1992) Towards a Transnational Perspective on Migration. *Annals of New York Academy of Sciences*, 645: 1–24.
- Global Trends Report 2013*. (2014) UNHCR. <http://www.unhcr.org/trends2013/>.
- Guarnizo, Luis Eduardo i Michael Peter Smith (1998) The Locations of Transnationalism. U: *Transnationalism from Below*, ur. Michael Peter Smith i Luis Eduardo Guarnizo. Special issue of *Comparative Urban and Community Research*, 6. sv., str. 3–34.
- Hathaway, James (2007) Forced Migration Studies: Could We Agree Just to “Date”? *Journal of Refugee Studies* 20(3): 349–369.
- Hein, Jeremy (1993) Refugees, Immigrants and the State. *Annual Review of Sociology* 19(1993): 43–59.
- Huttunen, Laura (2010) Sedentary Policies and Transnational Relations: A “Non-sustainable” Case of Return to Bosnia. *Journal of Refugee Studies* 23(1): 41–61.
- Itzigsohn, José, Carlos Dore Cabral, Esther Hernández Medina i Obed Vázquez (1999) Mapping Dominican Transnationalism: Narrow and Broad Transnational Practices. *Ethnic and Racial Studies* 22(2): 316–339.
- Konvencija o statusu izbjeglica* (1951) UNHCR. <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=47135edd2> i <http://www.azil.com.hr/download.aspx?f=dokumenti/Razno/Konvencijaostatusuizbjeglicaiz1951.doc>.
- Koser, Khalid (2007) Refugees, Transnationalism and the State. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33(2): 233–254.
- Kunz, Egon F. (1973) The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement. *International Migration Review* 7(2): 125–146.
- Kunz, Egon F. (1981) Exile and Resettlement: Refugee Theory. *International Migration Review* 15(1): 42–51.
- La, John (2004) Forced Remittances in Canada’s Tamil Enclaves. *Peace Review* 16(3): 379–385.
- Levitt, Peggy (2001) Transnational Migration: Taking Stock and Future Directions. *Global Networks* 1(3): 195–216.

- Lindley, Anna (2009) The Early-Morning Phonecall: Remittances from a Refugee Diaspora Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35(8): 1315–1334.
- Lubkemann, Stephen C. (2008) Involuntary Immobility: On a Theoretical Invisibility in Forced Migration Studies. *Journal of Refugee Studies* 21(4): 454–475.
- Lucassen, Leo (2006) Is Transnationalism Compatible with Assimilation? Examples from Western Europe since 1850. *IMIS Beiträge* 29(2006): 15–35, http://www.imis.uni-osnabrueck.de/fileadmin/4_Publikationen/PDFs/imis29.pdf.
- Madziva, Roda i Elisabetta Zontini (2012) Transnational Mothering and Forced Migration: Understanding the Experiences of Zimbabwean Mothers in the UK. *European Journal of Women's Studies* 19(4): 428–443.
- Mahler, Sarah J. (1998) Theoretical and Empirical Contributions Toward a Research Agenda for Transnationalism. U: *Transnationalism from Below*, ur. Michael Peter Smith i Luis Eduardo Guarnizo. Special issue of *Comparative Urban and Community Research*, 6. sv., str. 64–100.
- Malkki, Liisa H. (1995) Refugees and Exile: From "Refugee Studies" to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology* 24(1995): 495–523.
- Malkki, Liisa H. (1996) Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization. *Cultural Anthropology* 11(3): 377–404.
- Mesić, Milan (1992) *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske – Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Mesić, Milan (1994) Izbjeglice i izbjegličke studije (Uvod u problematiku). *Revija za socijalnu politiku* 1(2): 113–123.
- Mesić, Milan (1995) Types of Refugees – Croatian and Bosnian-Herzegovinian Experiences. *Društvena istraživanja* 4(4–5): 657–675.
- Mesić, Milan (2002) *Međunarodne migracije. Tokovi i teorije*. Zagreb: Zavod za sociologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Mežnarić, Silva (2003) Migracijske aktualnosti: stanje, problemi, perspektive paradigmi istraživanja. *Migracijske i etničke teme* 19(4): 323–341.
- Petersen, William (1958) A General Typology of Migration. *American Sociological Review* 23(3): 256–266.
- Portes, Alejandro, Luis E. Guarnizo i Patricia Landolt (1999) The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies* 22(2): 217–237.
- Portes, Alejandro (2001) Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism. *Global Networks* 1(3): 181–193.
- Portes, Alejandro (2003) Conclusion: Theoretical Convergencies and Empirical Evidence in the Study of Immigrant Transnationalism. *International Migration Review* 37(3): 874–892.
- Pries, Ludger (2005) Configurations of Geographic and Societal Spaces: A Sociological Proposal between "Methodological Nationalism" and the "Spaces of Flows". *Global Networks* 5(2): 167–190.

- Pries, Ludger (2008) Transnational Societal Spaces: Which Units of Analysis, Reference and Measurement? U: *Rethinking Transnationalism: The Meso-link of organisations*, ur. Ludger Pries. London – New York: Routledge, str. 1–20.
- Richmond, Anthony H. (1993) Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements. *Journal of Refugee Studies* 6(1): 7–24.
- Vertovec, Steven (1999) Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22(2): 447–462.
- Wahlbeck, Östen (2002) The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(2): 221–238.
- Waldinger, Roger i David Fitzgerald (2004) Transnationalism in Question. *American Journal of Sociology* 109(5): 1177–1195.
- Waldinger, Roger (2013) Immigrant Transnationalism. *Current Sociology* 61(5–6): 756–777.
- Zetter, Roger (1991) Labelling Refugees: Forming and Transforming a Bureaucratic Identity. *Journal of Refugee Studies* 4(1): 39–62.
- Zetter, Roger (2007) More Labels, Fewer Refugees: Remaking the Refugee Label in an Era of Globalization. *Journal of Refugee Studies* 20(2): 172–192.
- Zirh, Besim Can (2005) *Transnationalism: A New Theoretical Frame and a New Analytical Tool in International Migration Studies*. A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University: Ankara.

REFUGEE STUDIES AND MIGRANT TRANSNATIONALISM: FROM IGNORING TO NEW OPPORTUNITIES

Simona Kuti

SUMMARY

Although fields of refugee studies and migrant transnationalism are in the expansion phase and of significant interest to researchers, in a variety of papers on migrant transnationalism or on different aspects of exile there is almost no research on transnationalities and activities of refugees. The few existing studies indicate both prevalence and relevance of various transnational activities among refugees and refute the implicit assumption that refugees can not be transnational actors. Therefore, the aim of this paper is to review the existing research, which, although rare, indicates the potential analytical and conceptual advantages of combining two research fields. The first part of the paper is a brief overview of refugee studies, including examples of categorizations and typologies of refugees or forced migrants, and criticism of this research field. The second part discusses the transnational perspective in migration studies, i.e. the development, different meanings and approaches to migrant transnationalism. The third section is an overview of the existing research of transnational activities of refugees with a focus on two contextually diverse examples of research. The final part identifies the potential benefits and dangers of combining two research fields, including contributions of researching refugee groups to the studies of migrant transnationalism, and potential contributions of researching refugees from a transnational perspective to refugee studies.

Key words: refugee studies, transnationalism, refugees, migration studies, transnational activities.

